

Çay Sektöründe Rasyonelleşme

Ali Rıza SAKLI / Uzman
www.sakli.info

Süreklilik arzeden bir finansman ihtiyacı göstermesi sebebiyle, Çaykur'un mevcut mülkiyet yapısının değiştirilmesi zaman zaman gündeme gelmektedir. Nitekim bu kuruluşun, 2004 yılında özelleştirme kapsamına alınması öngörülmüştür. Ancak, çay sektöründe faaliyet gösteren özel sektörün yeterince başarılı olamaması, Çaykur için ilk akla gelen özelleştirme seçeneğini zayıflatmaktadır.

Çayın, 200 bin civarında bir üretici kitlesine ve 1 milyon nüfusa hitap eden bölgesel bir ürün niteliğinde olması, çözüm arayışlarında çok dikkatli davranmayı gerektirmektedir. Çay sektörünün yumuşak karnı, çay ekili arazisinde başka bir ürün yetiştirme şansı olmayan üretici kitlesidir. Giderek geliri azalan üretici, gelir seviyesinin belli bir sınırın altına düşmesi ile geçinme imkânını kaybedebilir ve çay üretmek yerine bölgeden göç etmeye yönelebilir. Bu yüzden, çay sektörü ile ilgili herhangi yapı değişimi çalışması, üreticinin durumunu dikkate almak zorundadır.

Liberal ekonomiye sahip olmayan Çin hariç, diğer çay üreticisi ülkeler, çay sektörünü rasyonel işleyen sistemlere kavuşturmuş görünmektedirler. Hindistan, Sri Lanka ve Kenya'da, çay borsası ve sektörün üst yönetim organı olan çay kurulu (tea board) etrafında, verimlilik, kalite ve serbest piyasa kuralları çerçevesinde sağlıklı işleyen yapılar oluşmuştur.

Ülkemizde çayda özel sektöre izin verildiği 1984'ten beri kurulan 312 yaş çay işleme fabrikası ve tesisinden 144'ü kapanmıştır. Bunun temel sebebi kuru çay borsasının kurulmamasıdır. Çay borsası, üretilen kuru çayın paketlenmeden satılabilmesini ve bedelinin garanti edilmesini sağlamaktadır. Ülkemizde bu sistem kurulmadığı için, çoğu küçük çaplı fabrika ve tesisler, önemli bir sermaye gerektiren paketleme ve pazarlama faaliyeti yapmak zorunda kalmış ve başarısız olmuşlardır.

Ayakta kalabilen özel sektör işletmeleri, özel bir bilgi birikimi ve sermaye gerektiren paketleme, pazarlama, reklam ve marka oluşturma gibi faaliyetleri gereğince yapamadıkları için, üreticiden aldıkları yaş çaya karşılık kuru çay vererek; pazarlama işini onlara yıkmışlardır. Ürün bedelini nakit olarak almak isteyen üretici ise, 1 yılı aşan uzun ödeme vadelerine razı olmak durumunda kalmaktadır. İçinde bulunulan bu şartlar, 19 yıldır devam eden ve sektördeki hiçbir kesimin lehine olmayan mevcut statükonun, muhakkak değişmesi gerektiğini göstermektedir.

Sri Lanka ve Hindistan, yaş çay fiyatını kuru çay borsa satış fiyatlarına bağlamıştır. Sri Lanka'da her bir fabrikanın bir aylık borsa satış fiyatı ortalamasının %68'i yaş çay bedeli olarak ayrılmaktadır. Hindistan'da bu oran %65'tir. Ülkemizde ise, Çaykur'un kuru çay maliyeti içinde yaş çay bedelinin oranı %50'nin altındadır. Görüldüğü gibi, çay borsası kurularak sektörün rasyonelleştirilmesi, üreticinin de lehine olmaktadır. Buna karşılık, yüksek yaş çay bedeli alabilmesi için, üreticinin de kaliteli yaş çay teslim etmesi gerekmektedir. Çünkü ancak kaliteli yaş çay ürünü sayesinde, borsada yüksek fiyat bulacak kaliteli kuru çay üretilmesi mümkün olabilir.

Doğu Karadeniz'de üretilen yaş çayın yaklaşık %65'ini Çaykur satın alırken özel sektör %35'te kalmaktadır. Özel sektörden nakit ürün bedeli almadaki zorluk sebebiyle, çay üreticisi geçimini sağlamak üzere Çaykur ödemelerine bel bağlamaktadır. Bu sebeple, Çaykur ile ilgili yeniden yapılanma çalışmalarında çok dikkatli olmak gerekmektedir.

Şu anda Çaykur'da, büyük çoğunluğu yılda sadece dört ay süreyle çalışan geçici işçiler olan 18.000 işçi çalışmaktadır. Siyasi ve sosyal sebeplerle, 1992'de 7000 ve 1998'de 5500 geçici işçi alınması, Çaykur'un belini bükmüş durumdadır. Kabaca ifade etmek gerekirse, mevcut sayının yarısı kadar bir işçi ile rahatça işleyebilecek olan Çaykur'a, sosyal ve siyasi gerekçelerle aşırı bir yük yüklenmiştir.

Normal ve teşvikli emeklilik sistemleri ile, Çaykur'daki işçi sayısını üç-beş yıl içinde normale döndürmek mümkün olabilir. Aşırı istihdam yükü üzerinden kaldırılan ve KİT mantalitesinden kurtarılan bir Çaykur, bölge insanına sağlıklı hizmet verecek temel işlevlerini rasyonel bir şekilde yerine getirebilir.

Çay borsasının kurulması gibi, Çaykur'un üreticiye devredilmesi de, bölgede uzun süredir tartışılan ve savunulan bir görüştür. Bölge halkında destek bulması kolay olan bu yaklaşımı, rasyonel biçimde işleyecek bir model halinde ortaya koymak gerekmektedir.

Kenya'da 33 yıldır devlet desteğine ihtiyaç duymadan faaliyetini sürdüren KTDA (Kenya Çay Geliştirme İdaresi - Kenya Tea Developmens Authority) örneği, bazı ilave düzenlemelerle Çaykur için de geçerli olabilir. Bir üretici kuruluşu olan KTDA'nın, 45 yaş çay işleme fabrikası vardır ve 46 fabrikaya sahip Çaykur'a benzemektedir.

Yıl içinde avans niteliğinde bir yaş çay bedeli ödeyen KTDA, asıl ödemeyi her bir fabrikanın gelir durumuna göre yıl sonlarında yapmaktadır. Böylece üreticiler, yıl sonunda elde ettikleri ürün bedelinin tutarına göre, ortak oldukları fabrikanın başarılı yönetilip yönetilmediğini de anlayabilirler. Bu sistem, üreticinin ortağı olduğu fabrika yönetimini denetlemesi için, çok kolay bir denetim mekanizması işlevi görebilir.

Çaykur'un üreticiye devredilecek 46 yaş çay işleme fabrikasının, pazarlama ve ürün bedeli ödeme sorunlarının aşılması için, her yıl 95.000-105.000 ton civarında bir kuru çay satışı sağlayan Çaykur paketleme ve pazarlama sisteminin, bu fabrikaların çaylarını pazarlamaya devam etmesi gereklidir.

Sonuç olarak, çay sektöründe iyi planlanmış bir yapı değişimi, mevcut statükodan daha ileri imkânlar vadetmektedir. Sektörü, verimlilik, kalite ve serbest piyasa ilkeleri çerçevesinde rasyonelleştirmek, sektördeki bütün kesimlerin yararına olabilir.